

Finanse podziemnego Zespołu Oświaty Niezależnej w 1986 r.

Idea Oświaty Niezależnej narodziła się na początku stanu wojennego. Wyznaczała ona cele działania środowiska „Solidarności” próbującego w latach 1980–1981 doprowadzić do reform w oświacie. Podstawowym celem miało stać się przeciwdziałanie negatywnym skutkom oficjalnego wychowania i systemu szkolnego, przede wszystkim poprzez wspieranie samokształcenia. Głównym nurtem działalności stało się redagowanie pism skierowanych do środowisk nauczycielskich, wydawanie broszur, organizowanie bibliotek. Ideę Oświaty Niezależnej, nawiązującą do XIX-wiecznych tradycji samokształcenia, sformułował Wiktor Kulerski w apelu skierowanym do uczniów w maju 1982 r.¹ Ruch Oświaty Niezależnej objął różne środowiska, nie tylko wywodzące się bezpośrednio z Solidarności Nauczycielskiej. W latach 1982–1989 inicjatywy w tej dziedzinie były rozproszone, nie tworzyły jednej struktury².

Najważniejszym środowiskiem był Zespół Oświaty Niezależnej, założony w Warszawie w marcu 1982 r. przez Krystynę Starczewską, Iwonę Tarnawską i Zofię Zaroń³. W skład ZON wchodził ponadto: Andrzej Arendarski, Magdalena Bedyńska, Teresa Bochwic, Grażyna Ćupaila–Tomaszewska, Marek Frąckowiak, Jan Herczyński, Marzena Okońska, Włodzimierz Paszyński, Julian Radziewicz, Anna Radziwiłł, Mirosław Sawicki, Stefan Starczewski, Joanna Szpakowska, Tomasz Trepka i Edward Wieczorek. Szefem zespołu była Krystyna Starczewska, a od 1987 r. — Andrzej Janowski. Prezentowany dokument w pierwszej części zawiera listę wydawnictw ZON; w dalszych częściach wspomniane są biblioteka i kasety, a także dotacje dla ruchu młodzieżowego. ZON był powiązany poprzez swoich członków (przede wszystkim Krystynę Starczewską) ze środowiskiem Komitetu Oporu Społecznego wydającym pismo „KOS”. Pismo to także poświęcało wiele miejsca sprawom oświaty. Poligrafia i kolportaż były dla tych środowisk wspólne. Wraz z „KOS-em” wydawnictwa oświatowe docierały do 20 ośrodków w kraju⁴.

Dokument wymienia inne środowiska Oświaty Niezależnej (ich opis znajduje się w przypisach). Były one niezależne od ZON, ale pozostawały z nim w kontakcie. Przestrzenią współpracy pozostawało finansowanie działalności wydawniczej. Źródłem finansowania był

¹ W. Kulerski, *Apel do uczniów szkół ponadpodstawowych i wyższych klas szkół podstawowych*, „Tu Teraz” 13 VI 1982, nr 5, s. 1–2.

² Por. N. Jarska, *Niezależny ruch oświatowy i nauka niezależna w latach 1980–1989*, w: *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. II, vol. 1, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra [w druku].

³ T. Bochwic, *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Warszawa 2000, s. 220.

⁴ *Co dzieje się w Oświacie Niezależnej?*, „Tu Teraz” 15 VI 1984, nr 28, s. 1.

między innymi Fundusz Oświaty Niezależnej przy Regionalnym Komitecie Wykonawczym Mazowsze utworzony na przełomie 1982 i 1983 r. Opierał się on na składkach związkowych i dobrowolnych datkach, przekazywanych przez czytelników prasy podziemnej (nie tylko oświatowej) poprzez kolporterów⁵. Działalność wydawniczą ZON wspierali czytelnicy wszystkich publikacji Wydawnictwa Społecznego KOS. Istotna była również pomoc finansowa uzyskiwana ze źródeł zagranicznych, częściowo dzięki kontaktom nawiązanym przez Krystynę Starczewską w Paryżu⁶. Pozyskiwanie funduszy za granicą było też celem powstania na przełomie 1983 r. i 1984 r. struktury OKN (Oświata — Kultura — Nauka), zwanej „OKN-o”, skupiającej ZON, Społeczny Komitet Nauki i Komitet Kultury Niezależnej. Budżet ZON do stycznia 1984 r. osiągnął niespełna 8 mln zł⁷. Z odnalezionego dokumentu wynika, że kilka lat później był on już kilkakrotnie większy. W tym czasie działalność bardzo się rozwinęła, zaczęto wydawać „Edukację i Dialog” oraz „Okienko”, organizować Bibliotekę Oświaty Niezależnej, powstał także Łódzki Zespół Oświaty Niezależnej.

Aspekt finansowy funkcjonowania podziemnej „Solidarności” jest chyba najslabiej zbadanym wątkiem w jej historii. Organizacje konspiracyjne ze względów bezpieczeństwa najczęściej starały się w ogóle nie tworzyć dokumentacji bądź jak najszybciej ją niszczyć. Z publikowanego dokumentu wyczytać można dotychczas niedostępne dla badaczy informacje na temat budżetu i wydatków ponoszonych przez Zespół Oświaty Niezależnej. Aby umożliwić porównanie poniższych liczb, warto zestawzić je z danymi dotyczącymi budżetu pełniącego funkcję władz podziemia w Warszawie Regionalnego Komitetu Wykonawczego. Zachowały się sprawozdania za lata 1982–1984. W 1984 r. struktura ta dysponowała sumą ponad 9 i pół mln zł⁸. Najważniejsza struktura nauki niezależnej — Społeczny Komitet Nauki — dysponował w 1984 r. sumą 8 mln zł⁹. Zestawiając te liczby z poniższymi danymi dotyczącymi wydatków oświaty, należy brać pod uwagę postępującą w latach osiemdziesiątych inflację, ogólny wzrost wydatków ponoszonych przez podziemne organizacje oraz fakt, że ZON sponzorował inicjatywy z wielu ośrodków pozawarszawskich¹⁰. Niezależnie od tego, wydaje się, że poniższe liczby wskazują na duże możliwości finansowe i organizacyjne tej struktury.

Oryginał dokumentu pochodzi z prywatnych zbiorów Krzysztofa Turlejskiego, który wraz z Krystyną Starczewską opracował sprawozdanie finansowe za 1986 r. Autorzy wstępu i opracowania tego źródła składają podziękowania za udostępnienie materiału i zgodę na jego publikację.

Natalia Jarska, Jan Olszek

Warszawa

⁵ W. Kulerski, *Apel o wsparcie Funduszu Oświaty Niezależnej*, „KOS” 27 II 1983, nr 26, s. 6; *W sprawie FON*, „Tu Teraz” 15 II 1983, nr 12, s. 1.

⁶ Relacja Krystyny Starczewskiej złożona Natalii Jarskiej, grudzień 2009 r.

⁷ A. Friszke, *Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze*, w: *Solidarność podziemna 1981–1989*, red. A. Friszke, Warszawa 2006, s. 472.

⁸ *Ibidem*, s. 451.

⁹ M. Kunicki-Goldfinger, *Społeczny Komitet Nauki*, w: *Solidarność podziemna...*, s. 612.

¹⁰ Z relacji Krzysztofa Turlejskiego wynika, że część sum w publikowanym sprawozdaniu finansowym została zawyżona, z powodu konieczności ukrycia straty samochodu, zakupionego do przewożenia pisma do punktów kolportażowych. Samochód został zdefraudowany przez nowego współpracownika pisma. Zob. Relacja Krzysztofa Turlejskiego złożona Janowi Olszkowi w lutym 2010 r. Jak się wydaje, nie mogło mieć to jednak większego wpływu na rząd wielkości pozycji występujących w budżecie.

Sprawozdanie z działalności finansowej Zespołu Oświaty Niezależnej za rok 1986

I. Działalność wydawnicza

— Zeszyty E[dukacji] N[arodowej] ¹ (honoraria aut[orskie], prace red[akcyjne], maszynop[isarskie], stypendia autorskie)	1.751.400
— miesięcznik „Tu Teraz” ² (honor[aria], aut[orskie], pr[ace] redakcyjne, maszynopis[arskie])	585.000
— Kwartalnik „Edukacja i Dialog” ³ (honor[aria] aut[orskie], pr[ace] red[akcyjne], maszynopis[arskie])	90.000
— Dwutygodnik „KOS” ⁴ (koszty redakcyjne)	1.200.000
— Pisemko dla dzieci „Okienko” ⁵	80.000
W sumie:	3.596.400 ^a
Prace poligraficzne: druk, papier, naprawy, materiały	10.595.800
Zakup sprzętu na uruchomienie i rozbudowę wyd[awnictwa] ⁶	2.966.000
Inne (wynajem lokali, transport, remonty)	841.800
W sumie:	zł. 18.000.000 \$ 24.000

¹ Zeszyty Edukacji Narodowej — broszury wydawane przez Zespół Oświaty Niezależnej w latach 1982–1989 do celów samokształceniowych, z dziedziny najnowszej historii Polski, socjologii, ekonomii, prawa, literatury. Ukazało się 61 zeszytów, w nakładzie 3–5 tys. Prace nad serią koordynował Andrzej Janowski. ZEN-y ukazywały się nakładem wydawnictwa WSKOS oraz innych dużych wydawnictw podziemnych.

² „Tu Teraz” — pismo oświaty niezależnej redagowane przez Krzysztofa Górskiego, Jana Herczyńskiego, Włodzimierza Paszyńskiego, Edwarda Wieczorka, Juliana Radziewicza, a od 1987 r. również przez Annę Paciorek i Stanisława Więckowskiego. Wychodziło w nakładzie 3–6 tys. egzemplarzy. Na łamach pisma ukazywała się bogata publicystyka dotycząca problemów oświaty, informacji o represjach, materiały uzupełniające „białe plamy” humanistyki. Do 1989 r. wydano 78 numerów.

³ „Edukacja i Dialog” — pismo redagowane przez Juliana Radziewicza, wydawane przez Zespół Oświaty Niezależnej w latach 1985–1989. Drukowano w nim materiały archiwalne z lat 1980–1981 oraz analizy z dziedziny oświaty. Ukazało się 10 numerów.

⁴ „KOS” — podziemny dwutygodnik wydawany w Warszawie w latach 1982–1989. W skład redakcji pisma wchodził m.in. Krystyna Starczewska, Wojciech Eichelberger, Stefan Starczewski, Krzysztof Turlejski, Konstanty Gebert, Krystyna Bratkowska, Leszek Kost, Tomasz Trepka, Tadeusz i Aldona Klimczakowie. Byli oni twórcami idei zdecentralizowanego ruchu opozycyjnego opierającego się na tzw. Kołach Oporu Społecznego. Na łamach „KOS” obok bieżących informacji i publicystyki politycznej wiele miejsca poświęcano niezależnej oświacie, kulturze i nauce. Warszawskie wydanie pisma osiągało nakład w wysokości 12 tys. egzemplarzy. W Kielcach ukazywało się regionalne wydanie pisma.

⁵ „Okienko. Niezależne pismo dzieci” — pisemko dla dzieci, redagowane przez Joannę Papuzińską w latach 1986–1989. Ukazało się 25 numerów.

⁶ Wydawnictwo Społeczne KOS — niezależne wydawnictwo związane ze środowiskiem oświaty niezależnej drukowało pisma „KOS”, „Tu Teraz”, „Okienko”, „Zeszyty Edukacji Narodowej” oraz publikacje książkowe.

^a Suma błędnie policzona. Powinno być: 3.706.400

Ruch Młodzieży Demokratycznej ¹⁴	30.000
Pomoc dla młodzieżowej sesji naukowej	20.000
W sumie:	1.992.000
	\$ 2656

IV. Kasetowa Rozgłośnia Oświatowa¹⁵

Sprzęt, honoraria, nagrania	907.000
	\$ 1210

V. Centralna Biblioteka Oświaty Niezależnej (BON)¹⁶

— Zakupy książek	200.000
— Ryczałty bibliotekarzy	90.000
— druk informatorów BON	15.000
— archiwum	212.000
W sumie:	517.000
	\$ 690

VI. Komputerowe Centrum Informacyjne

W sumie:	240.000
	\$ 300

VII. Szkoła „sitodruku”¹⁷

Wyszczenie 12 ekip z terenu kraju — materiały, pobyty, wyżywienie	w sumie: 460.000 (\$ 613)
--	---------------------------

VIII. Pomoc dla represjonowanych, społeczna, działalność socjalna

— dla więźniów i rodzin	750.000
— Prawna (dofinansowanie działalności adwokatów)	750.000
— grzywny w kolegiach	250.000
— Pomoc socjalna	200.000
— świadczenia socjalne dla współpracowników	160.000
W sumie:	2.110.000
	\$ 2813

¹⁴ Ruch Młodzieży Demokratycznej — opozycyjna organizacja młodzieżowa działająca w Bydgoszczy.

¹⁵ Kasetowa Rozgłośnia Oświatowa — kasety wydawane przez WSKOS o tematyce kulturalnej i historycznej.

¹⁶ Biblioteka Oświaty Niezależnej — sieć zbiorów w mieszkaniach prywatnych tworzona w Warszawie od 1986 r.; w 1987 r. dysponowała 800 tytułami.

¹⁷ Tomasz Trepka z redakcji pisma „KOS” był pomysłodawcą stworzenia szkoły dla podziemnych drukarzy, która funkcjonowała w latach ok. lat 1984–1986. Szkolenie oprócz niego prowadziła Dorota Opułowicz. Do Warszawy przyjeżdżały składające się z dwóch osób ekipy drukarzy z innych miast Polski. Kurs obejmował wszystkie etapy makietowania i drukowania. Zob. Relacja Tomasza Treпки złożona Janowi Ołaskowi w styczniu 2010 r.

IX. Dotacja na rzecz niezależnych inicjatyw społecznych,
wymagających doraźnego wsparcia

Encyklopedia Kultury i Literatury		400.000
Kwartalnik „Krytyka” ¹⁸		375.000
	W sumie:	775.000
		\$ 1.033
X. <u>Stypendia</u>	W sumie:	130.000
		\$ 253.

Ogółem 29.004.000
\$ 38.670.

¹⁸ „Krytyka” — niezależny kwartalnik polityczny wydawany w latach 1978–1990. W skład jego redakcji wchodził m.in. Konrad Bieliński, Adam Michnik, Stefan Starczewski i Jan Kofman.